

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК
ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

ПІСТОЛЕНКО Ірина Олександрівна

УДК 069(477.53)«16/1991»

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
НА ПОЛТАВЩИНІ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ
(ДО 1991 РОКУ)**

26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана у відділі історичного пам'яткознавства Центру пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Науковий консультант: доктор технічних наук, професор
ГРІФФЕН Леонід Олександрович,
Центр пам'яткознавства НАН України
і Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури,
провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
ДАНИЛЕНКО Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України
другої половини ХХ століття

доктор історичних наук, професор
КУШЛАКОВА Надія Миколаївна,
Західно-Донбаський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної
та фундаментальної підготовки

доктор історичних наук, доцент
РИЖЕВА Надія Олександрівна,
Миколаївський національний університет
ім. В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри історії, етнології та археології

Захист відбудеться « » _____ 2020 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.852.18 у Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПК (адреса: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК (адреса: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19).

Автореферат розіслано « » _____ 2020 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

А. О. Горькова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З початку доби незалежності в Україні тривають зміни культурних пріоритетів держави. Відбувається не лише переосмислення історії, а й переоцінка ставлення до історико-культурної та наукової спадщини, зокрема, музейної як її важливої складової, нове усвідомлення суспільством особливої ролі музеїв як осередків збереження матеріальної і духовної культури українського народу – як у загальному, так і в регіональному масштабах. У Законі України «Про музеї та музейну справу» серед важливих завдань галузі визначено необхідність дослідження історичних періодів, коли власне розпочинали і пізніше трансформували свою діяльність музейні установи на теренах України. Вирішити вказане завдання в цілому можливо лише за умови складання «музейної мозаїки» України з окремих сегментів – результатів вивчення та узагальнення історії музейної справи в кожному окремому регіоні країни, опрацювання на регіональних рівнях досвіду діячів музейного руху, здобутків регіональних наукових, культурно-просвітницьких товариств, комітетів, комісій, що сприяли організації і функціонуванню музеїв.

Це повною мірою стосується становлення і розвитку музейництва Полтавського регіону, яке має глибокі історичні корені і давні своєрідні традиції.

Дослідження також актуалізоване такими факторами, як відсутність узагальнюючих науково-історичних праць, в яких комплексно висвітлювалася б історія полтавського музейництва, трансформаційні процеси, що відбувалися у ньому, починаючи з домuzeйного етапу й до кінця радянського періоду; необхідність повернення до історії імен незаслужено забутих полтавських музейних працівників, діяльність яких мала позитивні наслідки для музейництва не лише Полтавщини, а й для України та інших країн.

Таким чином, актуальність теми та відсутність узагальнюючих наукових праць обумовлюють нагальність ґрунтового дослідження музейництва Полтавського регіону.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації є складовою науково-дослідної роботи Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК «Культурна спадщина у формуванні соціогуманітарного простору в Україні на початку ХХІ століття» (державний реєстраційний № 0113U003192).

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному аналізі процесів, тенденцій та особливостей історії музейництва на теренах Полтавського регіону, основних аспектів діяльності музейних закладів Полтавщини, які протягом різних історичних періодів до 1991 р. були невід'ємною частиною музейної історії України та впливали на розвиток музейної справи в цілому.

Для досягнення мети визначені наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати стан історіографічного комплексу, що стосується розвитку музейної справи в Україні і на Полтавщині у досліджуваний період, визначити рівень розробки науковцями її окремих аспектів;

- здійснити оцінку джерельної бази дослідження, розширити, систематизувати і класифікувати джерела з означеної теми, ввести до наукового обігу нові архівні документи та матеріали музейних фондів Полтавщини;

- дослідити передумови, визначити причини виникнення та основні ознаки сформованих на Полтавщині у середині XVII – XVIII ст. домузейних приватних зібрань, оцінити роль домузейного колекціонування в процесі формування майбутньої музейної мережі;

- проаналізувати ключові питання становлення і розвитку музейної справи, дослідити та виявити логіку формування музейної мережі на теренах Полтавського регіону з початку XIX ст. до кінця радянського періоду, охарактеризувати роль у цьому процесі державних органів та громадськості;

- простежити основні етапи розвитку полтавського музейництва впродовж досліджуваного періоду, головні напрямки і перспективи діяльності музейних закладів Полтавщини;

- проаналізувати взаємовплив суспільно-історичних чинників, переважуваних в естетичній свідомості суспільства та трансформацій музейної мережі, стану і діяльності окремих музейних закладів Полтавщини у різні історичні періоди;

- розкрити особливості функціонування громадського музейництва на теренах Полтавської області у досліджуваний період;

- визначити внесок учених, громадських діячів, ентузіастів музейної справи – представників Полтавського регіону у розвиток теоретичних і практичних питань музейництва на теренах України та за її межами;

- узагальнити відомості про головні здобутки полтавських музеїв і досягнення діячів музейної галузі до початку доби незалежності України, обґрунтувати важливість досвіду музейництва Полтавщини, що формувався у контексті історико-культурних трансформацій у краї у досліджуваний період, для подальшого перспективного розвитку музейної справи регіону й України.

Об'єктом дослідження є музейна справа України в її соціально-історичних зв'язках.

Предметом дослідження є процеси формування передумов, виникнення і наступні трансформації музейної мережі Полтавщині у контексті історико-культурного поступу регіону.

Формулювання наукової проблеми, нове роз'яснення якої отримано в дисертації. У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й подано нове

вирішення важливої для подальшого розвитку музейної справи наукової проблеми, що виявляється у вперше здійсненому в українському науковому дискурсі комплексному розгляді передумов, процесу становлення і трансформацій, а також з'ясування теоретичних та практичних засад і подальшого розвитку музейництва одного з важливих історико-культурних осередків України – Полтавського регіону.

Методи дослідження. Основу дослідження складають теоретичні напрацювання історичної та інших гуманітарних наук: методи системно-історичний (або історико-системний), реконструктивний, історико-хронологічний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, причинно-наслідкового аналізу, структурно-функціонального аналізу, наукового узагальнення, логічних побудов, біографічний тощо, а також загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності (спадкоємності).

Хронологічні рамки охоплюють період від середини XVII ст. до 1991 р. Нижня межа зумовлена початком формування перших домузейних збірок, частини з яких у майбутньому стали основою для створення музейних закладів на теренах Полтавщини та за її межами, верхня – час початку фундаментальних докорінних політичних та соціально-економічних змін в Україні, культурних зрушень в українському суспільстві, що істотним чином вплинули на подальший розвиток музейної справи в Україні та в її регіонах.

Зміст назви «Полтавщина» в різні історичні періоди тлумачився неоднаково і застосовувався до Полтавського полку, губернії, округу або області. Однак поступово склалася практика охоплювати цією назвою території, які входили до складу Полтавської губернії, а пізніше – до меж Полтавської області. Отже, **географічні межі дослідження** включають терени Полтавщини за часів утворення та існування Полтавської губернії, а також Полтавської області в її кордонах за сучасним адміністративно-територіальним поділом України.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена вибором теми дослідження. В результаті опрацювання значного обсягу і широкого спектру джерел та історіографічного доробку у дисертації *вперше*:

- в українській історіографії здійснено комплексний аналіз історії музейництва Полтавщини з середини XVII ст. до 1991 р., проаналізовано ключові питання становлення та розвитку музеїв в історичному контексті розвитку регіону зазначеного часу;

- реконструйовано передумови виникнення перших полтавських музейних закладів, експліковано комплекс характерних особливостей домузейних збірок, значна частина з яких стала фондовою основою перших музейних закладів регіону;

- здійснено історичну репрезентацію процесу формування мережі музеїв у різні історичні періоди до початку доби незалежності України;

- охарактеризовано основні форми і напрями діяльності, зафіксовано та аргументовано тенденції процесу формування мережі полтавських музеїв, що діяли у досліджуваній період на громадських засадах;

- по-новому розглянуто роль та внесок у розбудову музейництва Полтавщини у ХХ ст. полтавських художників і архітекторів, якими для цього були утворені унікальні творчі об'єднання, а також вплив матеріалів періодичної преси того часу, підготовлених учасниками музейної справи, на її розвиток у регіоні;

- крім поділу на етапи історії полтавського музейництва досліджуваного періоду (що чітко прослідковується у назвах структурних розділів дисертації), запропоновано авторські періодизації кожного з цих етапів, охарактеризовано їх специфіку;

- до наукового обігу введено раніше неопубліковані архівні документи, маловідомі матеріали поточних і наукових архівів полтавських музеїв, а також опубліковані матеріали, що раніше не досліджувались у контексті вивчення історії полтавського музейництва;

- доведено, що в музейній царині полтавський край є унікальним, має історико-культурний досвід і потенціал, котрі були і можуть бути використаними надалі для розвитку як музейництва Полтавщини, так і українського музейництва в цілому;

- визначено дефініції «інтер'єрна експозиція», «екстер'єрна експозиція», дане авторське тлумачення поняття «мобільна експозиція» («мобільний музей»);
вдосконалено:

- уявлення про стан музейної справи на Полтавщині на початковому етапі її становлення;

- осмислення ролі музеїв регіону у формуванні історичної свідомості полтавської громади; розуміння впливу діяльності полтавських музейних закладів на розвиток музейної справи на теренах України та за її межами у різні історичні періоди;

- дістав подальшого узагальнення та систематизації* досвід полтавських колекціонерів, музейників у розвитку різних аспектів музейної справи Полтавщини, України, Росії за часів царату, СРСР;

- набули подальшого розвитку:*

- фактологічні відомості про передумови виникнення та розвиток полтавського музейництва як вагової складової музейної справи на теренах України, що дозволяють уточнити або переглянути поширене уявлення про регіональну музейну справу досліджуваного періоду;

- знання про громадське музейництво як чинник формування регіональної музейної мережі, про внесок полтавських учених, дослідників, меценатів

у справу збереження у музейних закладах частини історико-культурної спадщини України та розбудову музейної мережі на Полтавщині.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання як доповнення до існуючої історіографічної та джерельної бази досліджень музеєзнавчого спрямування, як узагальнення історичного досвіду музейної справи полтавського регіону до 1991 р.; у підготовці праць з історії музейної справи Полтавщини, підручників, навчальних посібників, робочих програм, курсів лекцій з регіональної історії української культури, музеєзнавства, краєзнавства та пам'яткознавства, методичних рекомендацій для викладачів і студентів навчальних закладів України; можуть бути взяті до уваги в процесі розробки програм удосконалення гуманітарної політики щодо регіонального музейництва, концепцій його реформування з опорою на досвід попередніх історичних періодів.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать особисто автору й є його науковим доробком. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею.

Апробація результатів дослідження відбувалася на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і форумах, а саме на: 6-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Коростень, 2007); I Міжнародній науково-практичній конференції «Технический музей: история, опыт, перспективы» (м. Київ, 2008); 8-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (смт. Ворзель Київської області, 2011); 9-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Севастополь, 2013); 10-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 2014); 11-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 2015); IX Міжнародній заочній конференції «Развитие науки в XXI веке» (2015); 5-й Міжнародній конференції «Космические технологии и будущее – Space Technologies and future» (м. Дніпро, 2015); 30-й Міжнародній конференції «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії» (м. Київ, 2015); 12-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 2016); науково-практичній конференції «Всеукраїнський музейний форум» (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, 2017); 13-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Конотоп, 2018); на Другому Всеукраїнському Музейному Форумі (м. Переяслав-Хмельницький Київської області, 2019).

Публікації. Результати дослідження відображені в індивідуальній монографії (41,92 друк. арк.) та 43 наукових працях, з них 23 – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 65,50 ум. друк. арк.

Структура дисертації зумовлена метою, дослідницькими завданнями й особливостями джерельної бази. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Загальний обсяг дисертації становить 551 арк., з яких обсяг основного тексту – 377 арк.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано його мету і завдання, визначено об'єкт та предмет, хронологічні та географічні межі, розкрито наукову новизну і науково-практичне значення результатів, що отримані, вмотивовано структуру роботи.

Розділ 1. «Історіографія проблеми, джерельна база і теоретико-методологічні засади роботи» містить загальні характеристики стану наукової розробки теми, об'єму, інформаційного наповнення й особливостей джерельного комплексу, теоретико-методологічних засад дослідження.

У підрозділі 1.1. «Стан наукової розробки теми» проаналізовано історіографічний доробок українських і деяких зарубіжних учених у галузі музеєзнавства, публікації фахівців з історії музейної справи України, і Полтавщини зокрема, як складової цього загального масиву опублікованих досліджень.

Історія музейної справи України якщо й розглядалася окремо в історіографії за часів Російської імперії та Радянського Союзу, то, незважаючи на значущість її внеску, лише в деяких публікаціях, на рівні з іншими «провінціями» країни, у складі якої існувала, сприймалися як складова російського і радянського музейництва. Така оцінка і ставлення знайшли відбиток у публікаціях, присвячених різноманітним аспектам і етапам музейної справи авторства російських і українських дослідників за часів царської Росії та в роки радянської влади. Це відображено в аналізі історіографічних матеріалів у дисертаційному дослідженні, в якому вони подаються за хронологічним та тематичним принципом.

В комплексі публікацій, присвячених проблемам історії музейної справи, діяльності музейних закладів і музейників простежуються *три періоди*: перший – дослідження дорадянського часу (XIX – початок XX ст.), другий – період визвольних змагань українського народу і радянської доби (1917 – 1991 рр.) і *третій* – розвідки, що з'явилися у сучасний період (з 1991 р.).

За цими періодами і проведено в дослідженні оглядовий аналіз історіографічних матеріалів. Окремо наголос зроблено на історіографічних джерелах, в яких більш детально, ніж у решті публікацій, розглянуто деякі питання музейництва на Полтавщині.

Протягом *першого періоду* з'явилися публікації музеєзнавчого плану, серед яких – праці Ф. П. Аделунга, Б. фон Віхмана, П. В. Алабіна, В. В. Каховського, Д. О. Клеменця, П. С. Уварової, В. С. Іконнікова, О. М. Лазаревського, Д. І. Багалія, Д. П. Міллера, В. В. Шульгіна, І. В. Павлова, В. Б. Антоновича, М. М. Сементовського. К. В. Болсуновського, М. І. Петрова й ін. У певній частині з цих публікацій викладалися відомості з історії музейних закладів на теренах України як частини Російської імперії та подавався аналіз діяльності їх організаторів. Авторами низки досліджень, в яких розкривалися питання виникнення та програми розвитку українських музеїв, були безпосередні учасники їх створення. На початковому етапі вітчизняне музейництво враховувало і певний зарубіжний досвід.

Другий період включає декілька окремих етапів, що відбивали різні аспекти трансформації музейництва, котрі обумовлювались соціально-політичними ситуаціями у різні історичні періоди. З 1920-х – у 1930-ті рр. дослідниками робилися перші спроби узагальнити досвід, що був накопичений у галузі музейництва України. Поступово історія, теорія і методика музейної справи ставали предметами ґрунтовних наукових досліджень. Серед них – праці М. Ф. Біляшівського, Ф. І. Шміта, І. С. Свенціцького, М. І. Романова, В. В. Дубровського та ін. Результати досліджень, присвячених проблемам створення і різним напрямам діяльності музеїв, а також засновникам музеїв, друкувалися у збірниках праць, у звітах і повідомленнях музеїв.

У перші повоєнні десятиліття більшість опублікованих праць так чи інакше стосувалася проблем втрат колекцій, відновлення роботи музеїв. Період з часу визволення від фашистської окупації до кінця 1980-х рр. характеризується появою значної кількості наукових праць, в яких аналізувалися проблеми науково-дослідної, експозиційної, культурно-просвітницької, фондової діяльності музеїв та інші питання. У переважній більшості тогочасних публікацій музейна справа розглядалася з урахуванням ідеологічних вимог часу до музейництва.

З половини 1950-х рр. проблеми музейної справи були у центрі уваги Г. Г. Явтушенка, В. Б. Маркова, О. Л. Кагарлицького та інших авторів, котрі друкували свої дослідження у тематичних наукових збірниках науково-методичного відділу музеєзнавства Державного історичного музею УРСР у Києві. Різноманітні теоретико-методологічні проблеми галузі та питання історії музейного будівництва досліджувалися українськими музеєзнавцями

Г. Г. Мезенцевою, М. М. Бондар, Л. М. Славіним, Ю. А. Омельченком та ін. Публікувалися дослідження таких фахівців-музейників, як І. М. Премислер, В. І. Самойленко, Л. В. Шевченко, С. З. Заремба, А. І. Михайловська, А. Б. Закс, Л. Каратеев, Е. Караб, Г. Ярли та інших дослідників, які аналізували експозиційну роботу, розглядали методи і форми подачі матеріалів у музеях різних профілів, побудову експозицій за розробленими відповідно до вимог періоду 1950-х – 1980-х рр. тематико-експозиційними планами, особливості організації експозицій в історичних і краєзнавчих музеях, стосувалися ролі музеїв в історії міст і сіл України, являли собою розвідки про меморіальні музеї як пам'ятки історії та їх місце в історико-краєзнавчих дослідженнях в Україні, про види історико-краєзнавчої літератури та інші проблеми музейної практики.

Визначення місця і ролі музеїв у культурі України, у розвитку на її теренах історичного краєзнавства стали одним із важливих аспектів досліджень П. Т. Тронька, В. О. Горбика, О. І. Лугової та інших учених. У дослідженнях М. Б. Гнедовського, В. Ю. Дукельського, Ю. П. Пищуліна, Д. О. Ратковича та інших, у виданні словників, довідників знайшла відображення одна з актуальних тем музеєзнавства – музейна термінологія. Проектування й архітектура музейних будівель, їх обладнання й оформлення, специфіка їх містобудівного розташування, практика будівництва вітчизняних і зарубіжних музеїв розглядаються у працях О. В. Лесика, Є. К. Кроллау, В. І. Ревякіна, А. Я. Розена, М. В. Мінца та інших дослідників.

Систематично з'являлися публікації щодо необхідності створення та поширення мережі музеїв, які б виконували свої функції, працюючи на громадських засадах. Питанням організації та діяльності в Україні таких музеїв, які в першу чергу сприймалися як осередки дослідження і збереження місцевої історії, історії підприємств і організацій, як місцеві центри виховної роботи і пропаганди, були присвячені книги і статті О. І. Євсєва, С. О. Каспаринської-Овсянникової, І. С. Чудова, М. Нестерець, І. Т. Буланого та І. Г. Явтушенка, М. Т. Дяченка, В. П. Корнілевського, І. П. Герети, Г. С. Шведової, Г. М. Шевчук та ін.

Окремий масив складають матеріали наукових конференцій, конгресів, симпозіумів, наукових читань, семінарів на музейну тематику, що відбувалися в Україні та інших країнах, а також огляди, публікації про ці заходи.

Третій період в музейній історіографії розпочався з добою незалежності держави. У дослідженнях з історії музейної справи відображаються нові концептуальні підходи до організації діяльності та побудови експозицій музеїв. Широкий спектр питань теорії і практики, проблеми історії музейної справи в Україні, різні аспекти діяльності музеїв на громадських засадах знаходяться у колі наукових інтересів і досліджуються В. М. Даниленком,

Г. В. Касьяновим, В. П. Коцуром, Л. Д. Федоровою, Р. В. Маньковською, С. В. Гаврилюк, Ю. О. Курносим, І. М. Романюком, М. М. Ігнатенко, С. І. Білоконем, Ю. З. Данилюком, Ю. А. Омельченком та іншими вченими. Однак тільки в деяких працях із тих, про які йшлося, лише побіжно згадуються або просто називаються поряд із іншими полтавські збирачі, колекціонери, музеї на теренах Полтавщини або події, пов'язані з музейною справою регіону.

Початковий період формування «суто полтавської» історіографії музейної справи, поява публікацій, що стосувалися і більш детально висвітлювали цю царину культурного життя Полтавщини, також датується кінцем ХІХ – початком ХХ ст. Багато уваги фактам з історії полтавського музейництва та його передумов у той період приділяв В. С. Іконников. Серед праць музеєзнавчого плану дорадянського періоду, що стосувалися Полтавщини, слід окремо відзначити дослідження І. Ф. Павловського – про організацію першого Музею Поля Полтавської битви, А. Зайкевич, В. П. Горленко, І. А. Зарецького, С. К. Кулжинського – про Лубенський приватний музей, М. О. Олевського – з історії та діяльності Полтавського природничо-історичного музею у період його становлення тощо. Це були перші спроби глибокого дослідження історії та діяльності полтавських музейних закладів, однак вони здебільшого не містили висновків концептуального характеру.

Значну зацікавленість викликають статті, присвячені історії музеїв Полтавщини, що публікувалися у 1920-і – 1930-і рр., наприклад, у «Збірнику, присвяченому 35-річчю [Полтавського державного] музею», «Записках Полтавського наукового Товариства при Всеукраїнській Академії Наук» тощо. Етап з середини 1940-х до кінця 1980-х рр. характеризується появою низки законодавчо-нормативних документів, що стосувалися музеїв Полтавщини, значної кількості публікацій про різні аспекти діяльності і тенденції розвитку полтавських музеїв: у збірниках наукових статей, працях науково-дослідних інститутів, матеріалах конференцій, періодичних виданнях. Серед них відзначимо дослідження відомих полтавських краєзнавців, архівістів, мистецтвознавців, музейників П. М. Щербань, Р. Ф. Гузій, М. П. Невмержицького, В. М. Лебединського, Я. Г. Іванюк, В. Н. Жук, В. М. Ханка, М. Л. Каплун та ін.

Комплекс публікацій, до якого у цей період ввійшли, наприклад, праці І. Т. Буланого, Л. Д. Височиної, І. Кобець, В. Прокопенко, В. Поцепун, С. Дальнього та інших, також відбивав деякі питання становлення і діяльності громадських музеїв Полтавщини. Методику та основні форми роботи музеїв на громадських засадах висвітлено у «Примірному каталозі тематико-експозиційного плану громадських музеїв і музейних кімнат» (1971 р.).

Відомості з організації музейного будівництва, охорони пам'яток історії і культури в Україні, з історії окремих українських музеїв, деякі статистичні

дані включені також до путівників, альбомів, каталогів, довідників, фотопутівників, буклетів тощо. Слід зазначити, що чимало з цих видань туристично-ознайомлювального плану хоча й акцентували увагу на ідеологічному спрямуванні окремих експозиційних музейних або виставкових розділів, написані на достатньо високому науковому рівні, оскільки готувалися досвідченими фахівцями-музейниками, філологами, істориками та іншими спеціалістами.

Також цілий пласт публікацій про музеї Полтавщини складають тези, матеріали наукових конференцій, конгресів, симпозіумів, наукових читань, семінарів на музейну тематику. До них належать, наприклад, матеріали Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства, Всесоюзної науково-практичної конференції «Історія підприємств СРСР», де були оприлюднені відомості про музеї на громадських засадах підприємств Кременчуччини; обласних конференцій та семінарів з питань музейництва на Полтавщині.

Історії створення окремих музеїв в контексті розвитку тих чи інших районів Полтавщини присвятили свої дослідження А. М. Аббасов, В. М. та І. В. Козюра. Деякі питання формування у 1950-і – 1980-і рр. мережі державних музеїв різних профілів висвітлюються у статті полтавської дослідниці Н. В. Беседіної. Різні аспекти історії регіону та досягнення видатних діячів, котрі мали вплив на формування домuzeйних збірок та музеїв краю, розглянуті у працях О. І. Гуржія.

Джерелом відомостей про деякі музейні заклади Полтавщини, різні аспекти їх історії та діяльності, про визначних полтавських музейників, охорону історико-культурної спадщини, проблеми музеєзнавства стали збірники наукових статей «Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток», видання яких з 2004 р. донині стало продовженням традицій видавничої діяльності музею, а також серія видань «Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область». У низці видань містяться певні відомості про створення полтавських музеїв, про архітектурні особливості музейних будівель, пам'ятники, тематично пов'язані з музеями: наприклад, у томі «Полтавська область» з 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР», що був виданий у 1967 р., у книзі І. Ю. Горобця та групи авторів «Пам'ятники і архітектура Полтави», яка побачила світ 1974 р. тощо. Історія полтавських музеїв у загальному контексті культурно-історичного розвитку Полтави була представлена в узагальнюючому нарисі з історії міста, виданому до його 1100-річчя.

Біографічним шляхам і творчим досягненням М. Я. Рудинського, В. В. Докучаєва, М. І. Вавилова, В. І. Вернадського, М. О. Олеховського, братів М. Ф. та В. Ф. Ніколаєвих та інших, які зробили вагомий внесок у розвиток полтавського музейництва, присвячено ряд праць полтавських науковців О. Б. Суп-

руненка, В. М. Самородова, С. Л. Кигим, О. В. Халимон та ін. Ці дослідники комплексно реконструювали етапи життя і творчу спадщину знаних діячів музейництва та натуралістів Полтавщини й вперше найбільш повно систематизували бібліографію їх наукових праць та публікацій про них.

Отже, окремі етапи, події, багатогранної історії музейної справи полтавського краю в різних її аспектах, діяльність декого з полтавських музейників потрапляла до кола уваги фахівців з кінця ХІХ ст. й нині знаходяться у фокусі вивчення сучасних дослідників. Однак праць, в яких комплексно висвітлювалися б передумови виникнення перших полтавських музейних закладів, історія становлення і розвитку музейництва в краї в різні історичні періоди (до останнього десятиліття ХХ ст.), поки що немає.

У підрозділі 1.2. «Характеристика джерел» доводиться, що окреслення та опрацювання джерельної бази дослідження було визначено метою і завданнями дисертаційної роботи.

Джерела, використані у дослідженні, можна поділити на такі групи: 1) документи і матеріали державних і відомчих архівів, наукових та поточних архівів музеїв і закладів, що стосуються історії музейництва Полтавщини і діяльності полтавських музейників, діячів культури і науки, причетних до музейної справи регіону; 2) законодавчі та нормативно-правові документи музейної галузі; 3) опубліковані джерела (друковані видання музеїв, наукові праці, історична публіцистика, довідкові матеріали, періодичні видання тощо), присвячені трансформаціям у музейній царині регіону, окремим музеям, їх колекціям та діячам музейної галузі; 4) нарративні джерела (листування, спогади, щоденникові нотатки); 5) окремі інтернет-ресурси, підготовлені музейниками, архівістами, дослідниками музейної справи.

Вагома група джерел, що розкривають досліджувану проблематику, – архівні документи і матеріали, які зберігаються у фондах архівів України: Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного. Були використані також матеріали бібліотек, архівів бібліотек, інститутів, серед яких: архів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Наукові архіви Інституту археології Національної Академії наук України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, а також деякі матеріали Рідкісного фонду Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки, фондів відділу краєзнавчої літератури Полтавської обласної наукової універсальної бібліотеки ім. І. П. Котляревського.

Необхідним виявилось опрацювання декотрих матеріалів із фондів обласних архівів: головним чином – Державного архіву Полтавської області, а також Державного архіву Київської області, Державного архіву Чернігівської області, Державного архіву Сумської області, Центрального державного архіву автономної республіки Крим. Опрацьовувались також наукові і поточні архіви музеїв та навчальних закладів Полтави, Полтавщини, деяких інших регіонів України. Важливі комплекси джерел збереглися в науковому та поточному архівах літературно-меморіального музею В. Г. Короленка, науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, в архіві Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», архіві Полтавського музею авіації і космонавтики та інших музеїв, матеріали архіву архітектурного факультету університету.

До джерельної бази дослідження ввійшли також документи з деяких закордонних архівів: Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву давніх актів, Російського центрального державного історичного архіву в Ленінграді (тепер – Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі), Центрального державного архіву Радянської армії (тепер – Російський державний військовий архів), Центрального державного архіву літератури і мистецтва, Державного архіву Курської області, Державного архіву Ярославської області, з фонду архівних документів Російської національної бібліотеки. Матеріали з цих фондів архівних документів, а також з архіву Криму опрацьовувались до 2014 р.

Окрім оригінальних архівних документів, використано велику кількість опублікованих джерел, в котрих, серед іншого, міститься інформація з історії музейництва Полтавщини.

У дослідженні були використані дані деяких зарубіжних видань та досліджень іноземних авторів, що стосуються музейної справи в Україні і на Полтавщині, серед яких нариси історії України Д. І. Дорошенка, розвідки з історії українського мистецтва В. Січинського, праця польського дослідника Я. С. Відацького «Князь Ярема», розвідки доктора історичних наук І. Чаманської (Польща) про князів Вишневецьких тощо.

Для більш повного розкриття деяких аспектів теми, пов'язаних з історією культури Полтавщини, яка мала вплив на стан і розвиток музейної справи, зроблені посилання і використані цитати з художніх творів: В. В. Капніста, М. В. Гоголя, І. С. Нечуй-Левицького, Т. Г. Шевченка, В. А. Симоненка та декотрих інших.

Використовувались щоденникові записи, видання, підготовлені авторами на матеріалах власних колекцій, опубліковані спогади, а також спогади безпосередніх учасників створення музеїв Полтавщини, художників, архітекторів,

науковців, з багатьма з яких автору довелося співпрацювати та спілкуватися під час спільної роботи. Зокрема, з архітекторами Л. С. Вайнгортом і О. П. Білецьким, з художниками В. М. Батуріним, А. Є. Чернощоківим та іншими.

Отже, аналіз опрацьованих архівних та опублікованих матеріалів, що склали джерельну базу, дав можливість розв'язати завдання дослідження, розширити комплекс знань про історію музейної справи Полтавщини, реконструювати і простежити трансформаційні процеси, котрі відбувалися в ній до 1991 р., висвітлити участь меценатів, діячів науки і культури – представників полтавського краю у формуванні приватних домузейних збірок та створенні музейних закладів і збереженні їх колекцій, як на теренах Полтавщини й України, так і за їх межами, документально підтвердити, що Полтавський регіон був важливим історичним, культурним і музейним осередком на теренах України в різні історичні періоди.

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження» визначено, що осмислення і комплексний аналіз досліджуваної проблеми можливі за умови застосування комплексу методів, які базуються на необхідності міждисциплінарного, багатофакторного підходу до вивчення історико-музейних процесів і явищ з метою виявлення закономірностей і особливостей розвитку музейної справи регіону впродовж певних історичних періодів.

У дослідженні застосовано такі методи, як системно-історичний (або історико-системний), реконструктивний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, причинно-наслідкового і структурно-функціонального аналізу, логічних побудов, наукового узагальнення, біографічний, – а також принципи дослідження: історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності). При вивченні джерел застосовано методи історіографічного аналізу, (пошуку, відбору, опрацювання, класифікації і використання джерел), які допомогли структурувати джерельно-історіографічний масив інформації про діяльність музеїв Полтавщини на різних етапах розвитку музейної справи.

Реалізація методів спиралася на загальнонаукові принципи логічного підходу, історизму, об'єктивності, багатофакторності, всебічності, наступності (спадкоємності). Обраний підхід, на нашу думку, забезпечує коректність узагальнень, дозволяє розглядати полтавські музеї як складову культури й історії регіону, об'єктивно оцінити тенденції їх еволюції в певну історичну епоху.

Отже, теоретико-методологічні засади, застосовані в ході роботи над дослідженням, дали можливість комплексно дослідити історію музейної справи Полтавщини, простежити історичні особливості її розвитку, виявити специфічні риси в контексті суспільно-історичного розвитку регіону.

Розділ 2 «Соціально-економічні та культурні передумови виникнення музейної справи на Полтавщині (середина XVII – XVIII ст.) складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Полтавщина в історії України» здійснено історичний екскурс щодо території та розвитку полтавського краю з давнини до XVII – XVIII ст.

Упродовж різних етапів цього періоду поступово відбувався соціально-економічний і культурний поступ краю, хоча проходив цей процес у складних умовах і нерівномірно. Події, що відбувалися на теренах Полтавщини, як у соціально-економічній, так і в національно-культурній площинах, відбивали, до певної міри, історію всієї Лівобережної України, але також мали регіональні особливості. Полтавщина поступово перетворювалася, за висловом М. Я. Рудинського, з «мало кому відомого ... закутка просторів Лівобережжя» на козацький край зі славними традиціями, з яким пов'язані імена багатьох відомих в українській історії державних, політичних, релігійних, культурних діячів, а Полтава – з «типового ... рядового містечка» у важливий населений пункт-фортецю, в адміністративний, економічний центр краю. Полтавський регіон уже з тих часів виявився місцем деяких важливих подій, що були обумовлені здійснюваною українськими правителями політикою непростого лавірування між своїми сильними сусідами – Річчю Посполитою, Московським царством і Османською імперією, котрі здавна мали свої інтереси в українському питанні. Наголошено, що Полтавщина у XVII – XVIII ст. відігравала свою вагому роль в історії України.

Значне місце відведено також висвітленню подій на теренах Полтавщини як важливого культурного осередку Гетьманщини, де поширювалася освіта, наукові знання, розвивалися література, мистецтво. В краї існували сотні парафіяльних шкіл при церквах, Полтавське міське училище, Слов'янська семінарія при Хрестовоздвиженському монастирі тощо. Наприкінці XVIII ст. у Кременчуці діяла перша на Полтавщині друкарня. У цей період з'явилися такі пам'ятки культури, літератури і мистецтва, як літописи С. Величка, Г. Граб'янки, Г. Галича, твори філософів Г. Сковороди, Я. Козельського, іконописців Г. Німого, Самуїла, В. Реклинського та ін. З Полтавщиною нерозривно пов'язане ім'я видатного просвітителя, письменника І. П. Котляревського

XVIII століттям датується також встановлення першого й єдиного на той час полтавського пам'ятника – на честь Полтавської битви і на відзнаку звільнення зі шведського полону батька колишнього запорожця П. Я. Руденка. Встановлення цього пам'ятника можна вважати початком поступового поширення Полтавщиною культу «слави русского оружия». Це пізніше набуло вагомого значення для «відкриття» Полтавської губернії і визначення Полтави як її центру, а також відіграло неабияку роль у створенні цілого комплексу пам'ятників і музею, пов'язаних із Полтавською битвою.

У підрозділі 2.2 «Передісторія музейництва: збиральництво, колекціонування» проаналізовано деякі факти і вказівки на збиральництво, колекціонування, наявні в різних документах з XVII ст. Підкреслено, що збірки, які існували на той час, навряд чи можна віднести до колекціонування як такого, оскільки предмети і речі, зосереджені в них, не розшукувались, а придбавалися, часто випадково, або підносились в дар їх господарям та лише зберігались в особливих, визначених для того місцях.

У хронології домузейного збиральництва на Полтавщині виділено три періоди: 1) з половини XVI ст. до початку козацької війни під проводом Б. Хмельницького (1648 р.). Упродовж цього етапу збірки формували, в основному, представники польської шляхти, до маєтностей котрих належала Полтавщина (Станіслав Жолкевський, Станіслав Конєцпольський, князі Вишневецькі, і, особливо, один із найяскравіших представників цього роду – І. (Я.) Вишневецький та ін.), а також монастирі і церкви; 2) з 1648 р. до середини 70-х рр. XVII ст., упродовж якого значна частина зібрань польських шляхтичів була вже зосереджена в руках козацької старшини (а також у храмах). Однак, із урахуванням настроїв у середовищі козацтва і селянства, які ставилися з ненавистю до всього «панського», що для них асоціювалося з владою польської шляхти, ці надбання нові господарі намагалися не демонструвати, не виставляли напоказ; 3) часові межі третього періоду можна окреслити з 70-х рр. XVII ст. до кінця XVIII ст. (навіть до початку XIX ст., коли у 1802 р. було утворено Полтавську губернію). По закінченні війни та уходу з життя Б. Хмельницького нова козацька аристократія, що виросла і сформувалась в інших умовах, прагнула розширення своїх зібрань і демонстрації їх як свідчення зовнішнього аристократизму.

Особливо наголошено, що тривалий час роль своєрідних домузейних центрів відігравали церкви, монастирі, які, разом зі скарбами, що зосереджувались у них (іконами, реліквіями, книгами, гаптованими, вишитими та іншими виробами тощо), часто ставали найбільш помітними пам'ятками кожної окремої місцевості. Так, одним із перших і найбільш відомих таких значних «домузейних осередків» був у Полтаві Хрестовоздвиженський монастир, заснований 1650 р. У будинку настоятеля монастиря у 1786 – 1892 рр. існував навіть своєрідний прообраз «церковно-світського» музейного приміщення – особлива зала, що мала назву «Катерининська», оскільки була облаштована під час мандрівки Україною Катерини II. У залі містилися, зокрема, картини на світські та біблійні теми.

Збереження у храмових і приватних зібраннях документів, книг, інших речей, що являли собою історичну цінність, можна розглядати як предтечу історичних музеїв або історичних відділів музеїв. Зібрання ікон, зразків порт-

ретного живопису, малюнки передували народженню художніх колекцій, а пізніше – художніх галерей і музеїв. Часто домузейне храмове збиральництво у цей період було пов'язане з меценатством, оскільки нерідко меценати своїм коштом зводили та облаштовували храми (напр., Апостоли, Кочубеї, Полетики, Гоголь-Яновські та ін.). Тому значна увага приділена формуванню в результаті меценатської діяльності багатьох зі згаданих осіб храмових домузейних зібрань на полтавських теренах. Крім зібрань історичного, літературного і художнього спрямування, у XVII – XVIII ст. на Полтавщині почали з'являтися перші зібрання технічного характеру (такі, як в економіях В. Кочубея в Диканьці і В. Попова в Решетилівці). Вони включали в себе широкий набір практичних предметів – замки, ключі, освітлювальні прилади, годинники, музичні інструменти, найрізноманітніший сільськогосподарський і ремісничий інвентар, рідше – креслення, моделі тощо. Виникненню природознавчих відділів і музеїв передувало формування в приватних господах різноманітних ботанічних, зоологічних зібрань, зібрань зернового матеріалу тощо (практично, в усіх великих полтавських маєтках). Однак відзначено, що у XVII – XVIII ст. більшість домузейних приватних зібрань мали змішаний характер, де існували предмети з різних галузей знань, мистецтва, ремесел.

У підрозділі 2.3 «Персоналії. Скарби приватних збірок і колекцій» на основі відомостей з різноманітних джерел, що збереглися, проаналізовані приватні полтавські збірки, зокрема архіви і книгозбірні: І. (Я.) Вишневецького, які знаходилися у палацово-парковому комплексі в його головній резиденції у Лубнах – у столиці т. зв. «Лубенської (або Задніпровської) держави»; представників нової козацької української полтавської аристократії кінця XVII – XVIII ст. Д. П. Апостола, Муравйових–Апостолів у с. Хомутець Миргородського полку; Кочубеїв у Диканьці; Д. П. Трощинського на Миргородщині (у с. Кибинці); решетилівського поміщика В. С. Попова, Г. А. Полетики (хоч зібрана ним бібліотека знаходилася не на Полтавщині, а в Петербурзі, де її володар мешкав і працював із половини 1740-х рр., це не зменшує її цінності, а також того, що це зібрання було створене полтавцем) та ін.

На основі узагальнення відомостей з різноаспектних джерел, що стосуються тогочасних домузейних зібрань, визначено певний комплекс характерних для них ознак, особливостей (заможність збирачів, розкішність зібрань, престижність, естетизм (естетична потреба), культова спрямованість, економічний, освітній та науково-пізнавальний аспекти тощо).

Отже, з середині XVII ст. (з урахуванням деяких подій меценатського плану, навіть з XVI ст.) до кінця XVIII ст. на Полтавщині формувалися цінні, як у матеріальному, так і в історико-культурному плані, приватні збірки, які склалися з книг, документів, старожитностей, інших різноманітних пред-

метів. Значне місце серед тогочасних зібрань належало храмовим скарбницям. Ці збірки ще не були колекціями як такими, оскільки ще не були систематизовані, каталогізовані, опрацьовані належним чином (згідно з вимогами до таких зібрань, як ми розуміємо їх сьогодні).

В цілому вони формувалися та еволюціонували в руслі сучасних їм ідейно-естетичних напрямів, акумулювали духовну, художню і матеріальну культуру тогочасного суспільства, полтавської громади та утворювали підґрунтя і передумови для створення музейних колекцій і початків музейної справи на Полтавщині у наступному ХІХ ст.

Розділ 3 «Становлення та розвиток музейної справи на Полтавщині у ХІХ – на початку ХХ ст.» присвячений характеристиці становлення і розвитку музейної справи за часів утворення і розбудови Полтавської губернії, в контексті трансформацій її економічного, соціального, культурного станів до 1917 р.

У підрозділі 3.1 «Політична ситуація, соціальний та економічний розвиток Полтавщини у ХІХ – на початку ХХ ст.» приділено увагу тогочасним подіям у суспільному-політичному та економічному житті Полтавщини, які багато в чому обумовлювалися адміністративними змінами, пов'язаними з утворенням у 1802 р. Полтавської губернії. З відкриттям губернії і наданням Полтаві статусу губернського центру в місті (як і по всій губернії) створювались обов'язкові губернські заклади (правління, казенна палата, генеральний суд, приказ громадської опіки тощо). Розпочалося активне зведення необхідних адміністративних, житлових та інших будівель і споруд.

Акцентується увага на тому, що упродовж ХІХ – на початку ХХ ст. здійснювалось чимало важливих для губернії і центрального її міста Полтави благодійних проектів, діяла низка громадських, просвітницьких організацій і закладів.

Простежено зміни в соціальній структурі, у складі та становищі населення Полтавщини, що відбулися впродовж ХІХ ст.. Документи з історії економічного життя губернії і Полтави свідчать про те, що у першій половині ХІХ ст. відбувався процес становлення промисловості, розвитку торгівлі та зародження капіталістичних відносин. У пореформені роки (після 1861 р. – до 1917 р.) Полтавщина, як і раніше, залишалась аграрною, не займаючи передових позицій у цій галузі; кількість підприємств різного профілю в Полтаві та краї з середини ХІХ ст. дещо збільшувалась, змінювались умови промислового виробництва. Підкреслено, що для економічного розвитку краю важливе значення мало залізничне будівництво, організація пароплавного сполучення, а також проведення ярмарків.

Незважаючи на те, що на Полтавщину, як і на всю Україну в цілому, у ХІХ – на початку ХХ ст. поширювались загальноросійські рухи та тенденції,

в надрах місцевого суспільства зберігалися ідеї української самодостатності, етнічної самосвідомості, регіональної своєрідності, відбувалися певні автономістичні змагання (як от формування громадської опозиції заведеному порядку, ставленню столичних урядових чиновників тощо). Тим не менш, громадсько-політичне життя Полтавщини у ХІХ ст. – на початку ХХ ст. знаходилося під впливом найважливіших тогочасних подій: війни 1812 р., повстання декабристів, скасування кріпосництва, пореформених змін в адміністративному устрої, освіті, культурі (формування полтавських козацьких полків, масонської ложі «Любов до істини», що діяла у полтавських Писарівщині, Тарнавщині, діяльність декабристів – братів Муравйових-Апостолів у Миргородському повіті, полтавської організації Кирило-Мефодіївського товариства тощо). Відзначено, що у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на теренах Полтавської губернії активізувалося і вирувало строкате громадсько-політичне життя, були поширені всі найважливіші рухи цього періоду. Активізувався стихійний селянський рух. Відбувалися бурхливі політичні події. У зв'язку з початком Першої світової війни чимало полтавців призвали до війська.

У підрозділі 3.2 «Культурні процеси в Полтавському регіоні у ХІХ – на початку ХХ ст.» проаналізовано події у культурному розвитку краю у даний період.

Український вчений В. Січинський у публікації 1933 року вбачав у Полтаві «визначний осередок духовності всієї Лівобережної України» та підкреслював, що «Полтавщина має славу країни, де ... найкраще збереглися українські народні звичаї, народне виробництво, народна свідомість ... все вважалося за ... «найбільш українське». Цьому розголосові сприяв також незвичайний місцевий патріотизм полтавців, знаний по всій Україні. Цей незвичайний патріотизм мав той наслідок, що в Полтаві ... справді збереглася народна свідомість, передовсім у зовнішніх виявах та етнографічних ознаках». Полтавська культурна, наукова еліта, як і українська в цілому, виконувала роль лідера в інтелектуальній діяльності, у піднесенні культури і освіти населення краю, у намаганні загальмувати асимілятивні процеси. І все ж формування культурного середовища в Полтаві, особливо до середини ХІХ ст., у значній мірі пов'язане з її розвитком як центру губернії і з історичними подіями Полтавської битви.

У даний період на Полтавщині відбувався подальший розвиток освіти, збільшувалася кількість різноманітних навчальних закладів: початкових шкіл, приходських училищ, гімназій, приватних, народних, спеціалізованих навчальних закладів (як то фельдшерська школа, ремісничі училища, школа садівництва тощо). До кінця ХІХ ст. лише у Полтаві діяло 30 різних навчальних закладів. На теренах полтавського краю функціонувало чимало громадських освітніх товариств і закладів просвітницького спрямування (як просвітницький гурток «Плеяда», комісія з виховання дітей при гадяцькій «Просві-

ті», Товариство сприяння фізичному вихованню, відділення Біблейського товариства тощо), діяла ціла мережа бібліотек.

Полтавщина впродовж XIX – початку XX ст. поступово ставала багатою на наукові товариства, комітети та інші наукові інституції. Вона дала світовій науці цілу плеяду видатних учених, відомих і талановитих дослідників, діячів у різних галузях науки і культури (таких, як О. Д. Засядько, М. В. Остроградський, М. Є. Ващенко-Захарченко, М. В. Скліфосовський, І. А. Зубковський, В. Я. Ломиковський, М. А. Цертелєв (Церетелі), П. П. Чубинський, О. С. Афанас'єв-Чужбинський, П. Я. Рудченко (П. Мирний), М. П. Драгоманов, Олена Пчілка, Леся Українка та ін.). Відзначено, що розвивалося театральне, музичне, образотворче мистецтво полтавського краю, пов'язане з творчістю М. В. Лисенка, Д. В. Ахшарумова, М. К. Башкирцевої, І. К. Зайцева, М. О. Ярошенка, Г. Г. та І. Г. Мясоедових, В. Г. Кричевського, С. І. Васильківського, О. Г. Сластіона та багатьох ін.

Проаналізовано діяльність низки наукових товариств та інших організацій і закладів, що діяли у Полтаві, на Полтавщині у другій половині XIX – на початку XX ст., серед яких Полтавська вчена архівна комісія, Полтавський церковний історико-археологічний комітет тощо.

Наголошено на вагомому внеску в розбудову культури, освіти тогочасних полтавських типографій, друкарень і видавництв.

Отже, незважаючи на певні складні умови, освіта, наука, культура полтавського регіону розвивалися, набували самобутніх рис. Це сприяло підвищенню рівня знань і загальної культури населення, підготовляло до розуміння необхідності зберігати пам'ятки культури, історії та інформацію про них у спеціальних закладах – закладах музейного плану.

У підрозділі 3.3 «Приватні домозейні збірки. Перші пам'ятники і музейні установи» доводиться, що початки музейництва в загальному культурному розвитку Полтавщини у XIX – на початку XX ст. є його важливою складовою.

Визначено, що у цей період музейництво Полтавщині пройшло в своєму поступі декілька етапів: 1) з початку XIX ст., з часу утворення Полтавської губернії (у 1802 р.) до середини 1870-х рр. Це – етап продовження розвитку початків музейництва, традицій, що склалися протягом XVII – XVIII ст., активного формування приватних збірок, колекцій у садово-палацових комплексах у полтавських маєтках, а також перших спроб створення музейних експозицій; 2) з середини 1870-х рр. до 1914 р. Одна з головних особливостей цього етапу полягала у посиленні провідної ролі вчених, наукової інтелігенції та зацікавлених підприємців у створенні та діяльності музеїв, а також в організації нового типу незалежного загальнодоступного музею, що мав розвинену систему громадських зв'язків, із спеціальною направленістю на просвітництво,

поширення наукових знань. Це – етап появи перших музеїв різних форм власності; 3) 1914-1917 рр., коли діяльність музейних закладів вимушено «гальмувалася» через початок Першої світової війни та наступні події.

Проаналізовано і висвітлено у різній мірі склад і особливості кошовних історико-культурних, мистецьких збірок XIX – початку XX ст.: Кочубеїв (у Диканьці, Згурівці), Д. Трощинського у с. Кибинці поблизу полтавського Миргорода), Муравйових-Апостолів (у Хомутці на Миргородщині), В. Ломиковського (також у Миргороді), Капністів (в Обухівці на Миргородщині, у с. Манжелія Кременчуцького повіту і в Полтаві), Галаганів (у Сокиринцях, Лебединцях на Прилуччині), Фролових-Багреєвих (у с. Савинці), Волхівських (у с. Мойсівка Пирятинського повіту Полтавської губернії), Розумовських (у м. Яготин неподалік від с. Мойсівки), Мещерських (у с. Великий Поділ Хорольського повіту), Закревських (у Березовій Рудці), Милорадовичів (у с. Великі Будища Зіньківського повіту, у Гадячі) та інших представників нової української знаті, нащадків козацько-старшинських родів, котрі мешкали на теренах полтавського краю (або за його межами) і захоплювалися колекціонуванням. Певне місце відведено висвітленню виявлених та систематизованих відомостей про портретні збірки полтавських збирачів XIX ст. (таких, як у с. Мармилівці Лохвицького повіту Полтавської губернії у садибі поміщика І. Я. Стороженка, у с. Велика Круча Пирятинського повіту у поміщика В. А. Стороженка, у с. Сулимівці у Переяславському повіті у маєтку О. А. Войцеховича та ін.), про деякі архівні і бібліотечні збірки полтавських збіркоутворювачів, щодо яких зберіглася певна інформація (про архівні збірки І. П. Котляревського, вихідця з козацької полтавської родини А. І. Чепи, роду Сулим і Войцеховичів із Переяславського повіту, бібліотечну збірку й архів українського філолога, історика, фольклориста О. М. Бодяньського тощо).

Досліджено подальші долі деяких із цих збірок або їх частин, котрі з часом ввійшли до складу зібрань різних бібліотек, архівів, музеїв, а деякі були втрачені через об'єктивні або суб'єктивні причини. Особливу увагу приділено фондівим колекціям Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та інших музейних закладів Полтавщини, а також музейним колекціям в інших регіонах України і зарубіжжя, до яких увійшли частини згаданих збірок. Підкреслено, що відомості про приватні збірки і колекції допомагають уявити, наскільки значним було «домузейне багатство» й наскільки вагомими були б музейні фонди, якби всі збірки, колекції збереглися і попали до музейних сховищ.

Наголошено, що формування деяких музейних експозицій XIX – XX ст. було також підготовлено розвитком народних промислів на теренах краю,

розвідками їх, складанням збірок кераміки, ткацтва, вишивки та ін. «Першими публічними експозиціями» таких виробів народних промислів і ремесел, певною мірою, можна вважати їх «виставкове експонування» на полтавських ярмарках. Проведення подібних виставок і презентацій на них гончарних, ткацьких, вишиваних та інших виробів етнографічного плану у ХІХ – на початку ХХ ст. активно підтримували діячі культури, науки, просвіти. З виробами полтавських майстрів пов'язане відкриття показових пунктів і майстерень (наприклад, як у Решетилівці), експозицій при навчальних закладах (таких, як експозиція музею кераміки при Миргородському технікумі (1896 р.).

Відзначено, що перші шкільні музейні зібрання з'явилися на Полтавщині у ХІХ ст. Зібрання географічних карт, креслень і моделей машин та інших наочних предметів були подаровані попечителями і меценатами першій чоловічій гімназії в Полтаві (1808 р.). До гімназійної бібліотеки передали свої книгозбірні М. І. Гнедич, полтавський поміщик Манько, купець Пантелеев (1825 р.). Підкреслено, що саме з діяльністю першої Полтавської гімназії пов'язаний початок застосування в Полтаві слова «екскурсія» та власне проведення екскурсій. Ще один музей у навчальному закладі – музейна кімната у Лубенській класичній чоловічій гімназії створений у 1873 р. (там були представлені збірки кабінетів зоології, ботаніки, мінералогії, нумізматики, археології та палеонтології).

Акцентовано увагу на тому, що до першої половини ХІХ ст. відноситься також перша ініціатива з боку держави облаштувати в Полтаві так званий «музей» – кімнату у Будинку дворянського зібрання, на основі експонатів, переданих меценатами з сільськогосподарської виставки (1837 р.), де були представлені зразки ґрунтів, фауни, флори губернії, а також кращі місцеві сільськогосподарські товари, мануфактурні, заводські, фабричні вироби, макети, моделі.

Значне місце відведено висвітленню історії та діяльності першого приватного загальнодоступного музейного осередку у Лівобережній Україні – музею К. М. Скаржинської у с. Круглик поблизу м. Лубни, заснованого у 1870-х рр. Введено до обігу нові документи, які дають додаткові відомості про склад фондової колекції та про співпрацю у 1890-і рр. цього музейного закладу з іноземними колегами – з музейниками з Вашингтону (США). Проаналізовано деякі факти історії та діяльності Полтавського Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (з 1891 р.), Давньохрещовища при Полтавському церковному історико-археологічному комітеті (з 1906 р.), першого Музею історії Полтавської битви. Підкреслено, що подарована Полтаві у 1915 р. художня збірка М. О. Ярошенка зміцнювала підвалини для створення Полтавського музею мистецького профілю, початок формування котрих розпочався ще у ХVІІ – ХVІІІ ст.

Розглянуто історію встановлення поблизу Полтави та в місті пам'ятників І. П. Котляревському (1839 р., 1903 р.), М. В. Гоголю у Великих Сорочинцях (1911 р.), пам'ятників на відзначення подій Полтавської битви як елементів передісторії створення присвячених письменникам у майбутньому музейних закладів, початку меморіалізації поля Полтавської битви.

Визначено внесок полтавських музейників у створення та функціонування музейних закладів.

Отже, упродовж XIX – на початку XX ст. на Полтавщині і в Полтаві було сформовано губернську та міську інфраструктури. Разом із реформами, що впроваджувалися до 1917 р., відбувалися трансформації в соціально-економічній, політичній царинах життя суспільства, які обумовлювали рівень розвитку культури, освіти, науки на теренах полтавського регіону, зокрема, музейної справи. XIX – початок XX ст. для Полтавщині став часом початку музейництва як такого, що був підготовлений попереднім періодом XVII – XVIII ст. «Домузейне багатство» полтавських збирачів до початку XX ст. було настільки значним, що могло б у подальшому привести до утворення музеїв із безпрецедентно цінними фондовими колекціями, якби значна частина його не була втрачена через війни, соціально-економічні потрясіння, в силу низки інших причин. Однак й те, що збереглося, стало важливим джерелом, потужною основою для створення перших «справжніх» музейних колекцій (зокрема, й архівів та бібліотек як їх складових) на Полтавщині та в деяких інших регіонах України та за її межами.

У розділі 4 **«Музейна справа на Полтавщині в радянський період: з 1917 р. до звільнення від гітлерівської окупації у вересні 1943 р.»** проаналізовано розвиток музейництва на теренах краю впродовж даного періоду в контексті тогочасних історичних подій.

У підрозділі 4.1 *«Зміна соціально-економічних та політичних умов»* охарактеризовано адміністративні зміни, загальний стан економіки, соціальної структури, виділено основні політичні події, які історики вважають характерними для Полтавщини у роки визвольних змагань, у час остаточного встановлення радянської влади на полтавських теренах, у період напередодні війни та в роки окупації гітлерівцями.

Стисло розглянуто діяльність різних осередків українських і загальноросійських партій та організацій, прояви масового селянського руху на Полтавщині до початку 1920-х рр. Визначено, що політичне становище в регіоні, як і по всій Україні, залишалось складним, за свідченням істориків, «панувало безладдя та безладдя». По всій території Полтавщини, як і в місті та на його околицях, точилися військові зіткнення, бої.

Розглянуто також діяльність громадських організацій на Полтавщині у період з 1917 до кінця 1930-х рр. Відзначено, що напруженість в міжнародній обстановці наприкінці 1930-х рр. відбивалася в усіх сферах життя полтавців. Зокрема, у тому, що на підприємствах, у колгоспах і установах створювалися воєнізовані організації типу ТСОАВІАХІМ, Товариства Червоного Хреста тощо.

Протягом часу окупації (1941–1943 рр.) на Полтавщині діяли партизанські загони та підпільні антифашистські групи. Поряд із радянським існувало і національно-патріотичне (націоналістичне) підпілля. Багатьох учасників підпілля – різних його напрямів – фашисти знищили. Підкреслено, що в роки окупації Полтавщина зазнала непоправних втрат: насамперед, людських, а також – в економічному і культурному плані. Для відродження і відбудови краю необхідною була мобілізація всіх резервів: людських, технічних, фінансових.

У підрозділі 4.2 *«Культурне будівництво: роль держави та громадських організацій»* зазначено, що соціально-економічні фактори та політичні події обумовлювали стан культурно-освітньої галузі краю у даний період. Визначено роль і ступінь участі у культурному будівництві на теренах полтавського краю держави та громадських організацій.

Підкреслено, що, незважаючи на складні ситуації у політичній, військовій та економічній царинах, на Полтавщині відбувалися важливі події у культурному житті. Діяли осередки культурно-просвітницьких громадських організацій «Просвіта», «Українська культура», позапартійна студентська соціалістична організація тощо. Розбудовувалась мережа бібліотек, архівних закладів. Функціонували видавництва Полтавської спілки споживчих товариств, дитяче видавництво «Зірка», Полтавське державне видавництво тощо. Виходила періодична преса. Спостерігався розвиток музично-театрального та образотворчого мистецтва. Розвивалася регіональна мережа освітніх і наукових закладів. Перед війною особлива увага на Полтавщині приділялася військовій освіті, підготовці спецконтингенту (льотчиків, авіаштурманів, танкістів тощо).

У роки гітлерівської окупації Полтавщина зазнала незворотних культурних втрат. Тим не менш, після звільнення у вересні 1943 р. полтавці поступово відроджували свій край, зокрема, у галузі культури і освіти.

Віддаючи належне тогочасним досягненням радянської влади у галузі освіти і культури, багато сучасних дослідників висловлюють переконання, що позитивні здобутки значною мірою перекреслювалися вимогами неzapеченого дотримання прийнятих пропагандистсько-дидактичних, ідеологічних норм, припиненням діяльності багатьох громадських організацій, наукових і освітніх товариств, жорстокими репресіями й переслідуванням за невиконання цих вимог.

У підрозділі 4.3 «Історичний розвиток музейної справи Полтавщини в радянський період (1917 – вересень 1943 рр.)» проаналізовано процес виникнення та особливості діяльності в регіоні цілої мережі музеїв упродовж даного періоду.

Запропоновано періодизацію історії полтавських музеїв досліджуваного періоду (три етапи): 1) 1917 – середина 1920-х рр., коли представниками полтавської інтелектуальної еліти акумулювалися зусилля для збереження історико-культурних цінностей, що мали музейне значення, традицій музейництва на Полтавщині. Після відомих буремних подій, формувалася нова мережа музейних закладів, що займалися, переважно, археологічними, історичними, етнографічними та мистецькими пам'ятками; 2) середина 1920-х – червень 1941 р., коли музейні заклади почали реорганізовуватися у відповідності до висунутих владою нових ідеологічних вимог і розбудовувати, насамперед, відділи революції, соціальні відділи, експозиції, присвячені діячам – учасникам революційних подій, діячам культури, які працювали відповідно до вимог соціалістичного реалізму тощо; на чільне місце в діяльності музеїв були поставлені дослідження краєзнавчого характеру; 3) червень 1941 – вересень 1943 рр. – діяльність полтавських музеїв та їх стан під час гітлерівської окупації.

Підкреслено, що весь цей час музейна справа на Полтавщині була невід'ємно пов'язана з вирішенням питань охорони історико-культурних та архітектурних пам'яток, що регламентувалося діяльністю Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва, Українського Наукового Товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, Комісаріатом по охороні культурних вартостей на Полтавщині, Полтавським губернським та повітовими комітетами охорони пам'яток старовини і мистецтва Полтавщини, Комісією з охорони пам'ятників старовини, природи та мистецтва при Центральному пролетарському музеї Полтавщини тощо.

Охарактеризовано розвиток музейної справи у 1920-ті – 1930-ті рр., специфічні форми і методи практичної діяльності (такі, як формування фондів музейних закладів за рахунок вилучених приватних колекцій та предметів культового характеру), ідеологічний тиск на функціонування окремих музейних закладів і музейної мережі регіону в цілому, що мали працювати як пропагандистсько-агітаційні інституції під керівництвом Укрнауки й Укрполітосвіти та під контролем спеціальних комісій і громадських суспільно-політичних рад при органах місцевого самоврядування та при музеях. Простежено історію, трансформації, умови та основні напрями діяльності полтавських музеїв протягом даного періоду, структуру експозицій, укомплектованість музейних закладів професійними кадрами, склад і долі фондів Центрального пролетарського музею Полтавщини, історико-краєзнавчого музею в

палаці Кочубеїв у Диканьці, картинної (образової) галереї (або мистецького музею) (тепер – Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка), Музею історії Полтавської битви (нині – Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви»), музеїв на теренах Полтавщини (у Хоролі, Миргороді, Лубнах, Прилуках, Сокиринцях, Лохвиці, Гадячі, Ромнах, Решетилівці, Червонограді, Кременчуці, Золотоноші, Градизьку, Мачухах) тощо.

Відзначено, що в другій половині 1920-х – 1930-ті рр., відповідно до тогочасної музейної політики, як одне з основних завдань полтавських музейників визначалася необхідність всебічного вивчення полтавського краю. Проте саме дослідження в галузі історії рідного краю та України викликали у 1930-ті рр. підозру до дослідників-музейників. Не випадково цей час отримав назву «репресованого краєзнавства» – і музейництва зокрема. Кадри музейників знищувалися (були репресовані М. Я. Рудинський, М. М. Бокій (Бокій-Бикадоров), Г. О. Коваленко, М. Г. Криворотченко, К. В. Мощенко, В. Д. Омельченко, Д. Агельський та багато інших). Згорталися науково-дослідна, видавнича та інші напрямки роботи полтавських музеїв.

Підкреслено, що деякі з музейних закладів Полтавщини, що були створені та діяли у 1917 – 1920-х рр., продовжували своє функціонування до 1941 р., частина – припинили існування через відсутність матеріального та кадрового забезпечення.

Певне місце відведено висвітленню заснування та функціонування перших на Полтавщині й одних із перших в Україні літературно-меморіальних музеїв: музею В. Г. Короленка у Полтаві (з 1928 – 1929 рр.) та музею М. В. Гоголя у Великих Сорочинцях (з 1929 р.), народного музею О. М. Горького у с. Мануйлівка (нині – Верхня Мануйлівка Козельщинського (Козельщанського) району Полтавської області) (з 1938 р.), музею-садиби Панаса Мирного у Полтаві (з 1940 р.).

Доведено на фактичних прикладах з історії полтавських музеїв, що війна й окупація до вересня 1943 р. спричинили непоправні спустошення, значну шкоду полтавському музейництву. У перші повоєнні роки положення більшості музеїв Полтавщини було вкрай складним через відсутність експозиційних приміщень, нестачу асигнувань та кадрів, відсутність належного обліку фондів. Не було помешкань, пристосованих для зберігання в належних умовах тих музейних цінностей, що збереглися. Однак, у межах можливостей, відновлювальну роботу було розпочато.

Отже, даний період був складним в історії полтавського музейництва. Проте, на теренах краю було створено цілу мережу музейних закладів, організовано їх діяльність з основних напрямків, формувалися музейні фонди,

проводилася активна робота зі збереження пам'яток історії та культури, предметів музейного значення. Стан і діяльність тогочасних полтавських музеїв були віддзеркаленням сучасних їм реалій, рівня розвитку культури, політичних та соціально-економічних умов і вимог.

У розділі 5 «Відбудова Полтавщини та розвиток музейної справи з 1943 р. (після деокупації краю) до 1991 р.» розглянуто низку економічних, соціальних та культурних перетворень, що спостерігалися в полтавському регіоні до початку доби незалежності України, й обумовили специфіку розвитку музейної справи в краї.

У підрозділі 5.1 «Зміни у соціально-економічній та політичній ситуації» зазначено, що з осені 1943 р. у Полтаві та області почалися відбудовні роботи та заходи з ліквідації наслідків «хазяйнування загарбників» у районах, визволених від німецької окупації. 1950-ті – 1960-ті рр. стали періодом розгортання промислового будівництва на Полтавщині. Розвивалася транспортна інфраструктура. Збільшувалася кількість населення. З другої половини 1960-х – у першій половині 1980-х рр. спостерігалось сповільнення темпів розвитку промислового виробництва та сільськогосподарської продукції. У 1980-ті рр., особливо у другий їх половині, в господарстві Полтавської області, як і в економіці країни в цілому, проявлялися кризові тенденції. До середини 1980-х рр. необхідність змін стала настільки явною, що з середини 1980-х рр. було здійснено спробу модернізувати всі сфери суспільного життя. Однак започатковані новачії у політиці, економіці і культурі хоч і призвели до певної демократизації суспільства, але закінчилися провалом спроби реформувати суспільний лад. Деяке поживавлення в обласному господарстві спостерігалось у 1986 – 1991 рр., коли здійснювався перехід до ринкової економіки, розширювалися права підприємців, застосовувався госпрозрахунок. Однак залишався цілий комплекс проблем та загострення кризового стану економіки. У першій половині 1990-х рр. різні галузі суспільного виробництва були охоплені реформами.

У підрозділі 5.2 «Відродження культурного життя: відбудова культурно-освітніх закладів, особливості їх діяльності» наголошено на тому, що економічний стан краю мав безпосередній вплив на відновлення та розвиток царини культури на Полтавщині, на відбудову, відновлення діяльності закладів освіти і культури. В перші ж місяці після звільнення краю були відроджені й розпочали заняття заклади освіти: школи і частина вищих навчальних закладів. Організовувались «Виставки досягнень Полтави й області», що стали традиційними, обласні, районні та сільські сільськогосподарські виставки, в рамках програм яких передбачалося проведення культурно-масових заходів. Відновлювались та споруджувались пам'ятники й обеліски (пов'язані з Полтавською битвою, з подіями останньої війни, пам'ятники Т. Г. Шевченку тощо).

Оскільки вважалося, що саме галузі культури, науки й освіти мали визначальну ідеологічну вагу, з боку влади на Полтавщині їм приділялася відповідна увага.

Проблемами культури, зокрема, відновленням пам'ятників і діяльністю музеїв Полтавщини, опікувався сектор політико-виховної роботи Полтавського обласного відділу народної освіти (до 1945 р.), відділ у справах культурно-освітніх закладів Полтавського облвиконкому, Полтавське обласне управління культури (з 1953 р.).

Під контролем цих керівних органів здійснювалися організаційні роботи по відновленню та розвитку українського драматичного театру ім. М. В. Гоголя, філармонії, музичних шкіл, полтавських бібліотек, сільських клубів, хат-читалень, гуртків тощо. Полтавська область мала певні здобутки у розвитку мережі науково-дослідних установ. Швидкими темпами розвивалась галузь освіти. У 1970-ті – 1980-ті рр. було здійснено перехід до обов'язкової загальної середньої освіти, введено 11-річне навчання, створено єдиний тип закладів професійної освіти – ПТУ. Однак «перебудова» у другій половині 1980-х рр. фактично призвела до згортання освітянської реформи.

З другої половини 1980-х рр. все частіше ставали наявними прояви національного відродження. У Полтаві почав діяти сформований у жовтні 1987 р. культурологічний клуб «Рідне слово». У 1989 р. виникли неформальні громадські організації: Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, «Меморіал», «Просвіта» тощо.

У підрозділі 5.3 «Відбудова та розвиток музейництва на Полтавщині після деокупації у 1943 р. – до 1991 р.» наведено аргументи щодо того, що полтавське музейництво розвивалось у цей період невіддільно від відродження Полтавщини, від тенденцій у соціально-економічній царині, від подій у галузі освіти і культури. Запропоновано періодизацію цього етапу поступу музейництва в регіоні (3 періоди): 1) з 1943 р. (після звільнення від окупації) до середини 1950-х рр. – період початку та розгортання відбудови, відтворення зруйнованих полтавських музеїв; 2) друга половина 1950-х – початок 1980-х рр. – т. зв. «полтавський музейний Ренесанс», коли об'єднаними творчими силами Полтавщині не організовувались, а саме створювались («творилися») музеї та музейні експозиції; масове створення музеїв, що діяли на громадських засадах; 3) середина 1980-х рр. – 1991 р. – період розширення музейної мережі Полтавщини за рахунок певної кількості новостворених музейних закладів.

Проаналізовано основні тенденції та події в процесі відновлення і розвитку музеїв Полтави та області до 1991 р. З'ясовано, що відновлюваний період у музейній галузі у повоєнні роки, незважаючи на величезні втрати, відбувався активно. Отримувались музейні предмети, що поверталися з евакуа-

ції. Організовувались експедиції музейників по області для збирання нових експонатів. За можливості, проводилися реставраційні роботи. Врятовані та зібрані нові музейні колекції експонувалися, головним чином, у тимчасових приміщеннях. Обов'язково робився експозиційний акцент на розділах, присвячених війні та участі у ній полтавців. Одними з перших відновили роботу Полтавський республіканський історико-краєзнавчий музей, Полтавський державний художній музей, Лубенський, Миргородський, Лохвицький та інші музеї міста й області.

Відзначено, що незважаючи на те, що Полтавська область разом із усією Україною переживала впродовж 1960-х рр. – 1991 р. складні перипетії поглиблення системної кризи існуючого ладу, які охопили і культурні процеси, для музейної галузі Полтавщини цей період виявився хоч і непростим, але плідним і, навіть, у деяких аспектах, унікальним. Виділено низку специфічних особливостей, що характеризували розвиток музейної справи на Полтавщині з 1960-х рр.

По-перше, у культурній сфері на Полтавщині у 1960-ті рр. склалися передумови, що сприяли організації унікальної, єдиної в Україні творчої групи (бригади) художників, інших фахівців зі створення музеїв. Учасники цього співтовариства організували своєрідну творчу лабораторію і, використовуючи напрацьовані традиції, розробили та застосовували нові підходи і форми роботи з побудови музейних і виставкових експозицій як на Полтавщині (Полтавського літературно-меморіального музею та музею-садиби І. П. Котляревського, музею-садиби П. Мирного – в Полтаві, музею-садиби М. В. Гоголя на Шишаччині, музею А. С. Макаренка у с. Ковалівка, відновленого музею «Поле Полтавської битви» у Дальніх Яківцях, Полтавського музею авіації і космонавтики), так і за її межами. Творчі досягнення бригади дали поштовх подальшому розвитку музейної мережі Полтавщини й є актуальними і нині.

Другою особливістю, притаманною процесу відновлення і створення музеїв Полтавщини у цей період, було те, що до нього в різній мірі долучилися і зробили реальний вагомий внесок у розвиток музейної справи та формування музейної мережі краю й полтавські архітектори. Без цієї їх діяльності було б неможливим відтворення багатьох музейних меморіальних та інших будівель і споруд, створення музейних комплексів. Третій особливий аспект у тогочасному музейництві Полтавщини пов'язаний з появою цілого масиву публікацій у місцевих та республіканських періодичних виданнях, що подавалися керівниками та співробітниками полтавських музейних закладів (як державних, так і громадських). Ці публікації виносили на публічну арену найрізноманітніші питання музейної справи регіону, тим самим привертаючи до них увагу та вимагаючи реакції громадськості та відповідних

органів влади на стан галузі в регіоні в цілому та окремих музейних закладів зокрема. Матеріали про сприйняття викладених музейних проблем та результати цієї реакції також часто подавалися на шпальтах місцевих ЗМІ. Відзначимо, що перші одиничні спроби таких публікацій робилися ще починаючи з середини 1920-х рр. Починаючи з половини 1940-х рр. аж до початку 1990-х рр. цей масив публікацій поступово, однак помітно, зростає.

Проаналізовано таку вагому складову у музейній царині Полтавщини у середині 1940-х – у 1980-ті рр., як формування та функціонування мережі музеїв, що працювали на громадських засадах. Наявність у фондах громадських музеїв пам'яток природи, історії, культури, що мали наукову і мистецьку цінність, давала підстави розглядати їх як резерв розвитку державної музейної мережі.

Отже, на утворення та діяльність музейних закладів Полтавщини впродовж періоду з перших повоєнних десятиліть до 1991 р. впливали умови політичного, соціально-економічного життя суспільства, громади. Як заклади, що мали бути провідниками пануючої ідеології, музеї мусили вибудовувати свою діяльність під контролем державних, партійних інституцій, створювати «обов'язкові» відділи в експозиціях. Тим не менш, цей період музейного будівництва в Полтавській області був плідним, мав власні особливості. Значний внесок у розбудову музейних осередків у містах і селах Полтавщини вносили наукові та культурно-просвітницькі організації і товариства.

ВИСНОВКИ

Основними підсумками здійсненого дослідження є:

I. Результати комплексного аналізу історії музейництва Полтавщини з середини XVII ст. до 1991 р. дозволяють стверджувати, що в музейній царині полтавський регіон є унікальним, має історико-культурний досвід і потенціал, котрі можуть бути використаними надалі для розвитку музейної справи на регіональному та загальнодержавному рівнях.

II. На основі опрацювання історіографії проблеми доведено, що тема історії та розвитку музейної справи на Полтавщині у різних її вимірах від генезису до початку доби незалежності України не була предметом окремого узагальнюючого дослідження.

III. Визначено, що існує потужна джерельна база для здійснення дослідження з означеної теми. В результаті її опрацювання до наукового обігу введено нові архівні документи та матеріали музейних фондів.

IV. Доведено, що впродовж усієї своєї історії полтавські музеї були скарбницями і центрами культури, активного духовно-культурного життя. Визна-

чено, що музейництво Полтавщини вирізнялося своєрідними особливостями, які робили його унікальним у багатьох аспектах, хоча для музейної справи на теренах полтавського краю у досліджувані періоди були властивими і головні риси, притаманні свого часу галузі й в інших регіонах України, а також Російської імперії та СРСР.

V. Розкрито, що умови, які склалися у половині XVII – XIX ст., сформували можливості для складання цінних у матеріальному та в історико-культурному плані домузейних збірок і підготували виникнення перших музейних закладів на теренах полтавського регіону.

VI. Визначено тенденцію від зростання інтересу представників полтавської громади до старожитностей та поступового накопичення історичних знань до усвідомлення місця історико-культурних пам'яток у житті суспільства і необхідності їх збереження у музейних закладах.

VII. Доведено на фактологічному матеріалі, що наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах полтавського регіону відбувався процес формування мережі музеїв (приватних, при навчальних закладах, губернського, єпархіального тощо). Визначено, що у цьому процесі мали значення ініціативи з боку держави, місцевих органів влади та участь громадських організацій, наукових комітетів, комісій, товариств, діяльність полтавських колекціонерів, музейників, інших діячів науки, культури.

VIII. Розкрито, що в динаміці музейної царини краю впродовж різних етапів упродовж радянського періоду (до 1991 р.) були характерними відповідні засади, форми і напрями діяльності полтавських державних і громадських музейних закладів. Розкрито взаємозв'язки між соціально-економічним, політичним життям суспільства, національної свідомості населення регіону та загальним рівнем культури громади, станом і змінами у полтавському музейництві.

IX. Визначено вагомість творчих доробків, внеску полтавських музейників у збереження та примноження музейних скарбів Полтавщини у складні періоди історії краю.

X. Доведено, що формування та функціонування у середині 1940-х рр. – 1991 р. мережі музеїв на громадських засадах зробило їх важливою частиною історії музейної галузі Полтавщини.

Відтак, у результаті комплексного аналізу ключових питань становлення і розвитку музейної справи на Полтавщині до 1991 р. обґрунтовано можна стверджувати, що історичний досвід музейництва Полтавщини сформувався у контексті історико-культурних трансформацій у регіоні та на українських теренах у цілому й є важливою частиною музейної галузі регіону та України.

Відповідно до такого твердження сформульовано наступні *пропозиції*:

1. Використовувати історичний досвід полтавського музейництва у подальшому перспективному розвитку музейної справи.

2. Враховувати в подальшій діяльності полтавських музейних закладів і туристичних організацій співфункціонування двох складових сучасних музейних експозицій, які взаємно доповнюють і більш глибоко розкривають одна одну: «інтер'єрної» та «екстер'єрної» експозицій (або «внутрішньої» та «зовнішньої»: пам'ятників, меморіальних дощок тощо, які тематично пов'язані з внутрішніми експозиціями).

3. Для вдосконалення та розширення арсеналу форм музейної роботи вже існуючих та новостворюваних полтавських музейних закладів також корисним може виявитися використання «мобільних експозицій» (тобто, частин стаціонарної постійної експозиції, що час від часу можуть замінюватись, презентуючи певні колекції з фондів музеїв, але не є виставками).

4. З урахуванням першої та другої пропозицій, можливе створення у Полтаві, в інших населених пунктах області музейно-історичних містечок, своєрідних креативних історико-культурних музейних зон (подібних до «комплексів пам'яті»).

Краєзнавчі, історичні, художні, технічні музеї можуть виконувати роль опорних у структурі таких зон (містечок, комплексів), до складу котрих, крім музейних закладів та їх «екстер'єрних» експозицій, мають входити художні салони, театральні студії, майстерні художників і гончарів, інших майстрів народних промислів («містечко майстрів») із виставковими експозиціями та майстер-класами, з проведенням театралізованих дійств, пов'язаних із робочими «Календарями знаменних дат і подій» кожного з музеїв, організацією так званих «вуличних музеїв» – тимчасових (короткотривалих) стендових виставок із фондів музеїв, інших заходів. Для них може бути розроблена низка історико-музейних маршрутів по місту та в районах області. До того, чимало міст на Полтавщині (Зіньків, Лохвиця, Миргород, Хорол тощо) офіційно затверджені і внесені до Списку історичних населених місць України Постановою Кабінету Міністрів України (від 26 липня 2001 р. № 878).

У подальшому також можливе об'єднання таких музейних зон (містечок, комплексів), на основі спеціально розробленої концепції, в єдиний комплекс «Музеї Полтавщини», із зосередженням творчих сил, фінансування для створення єдиної музейної системи регіону. Для комплексної реалізації викладеної пропозиції, можливо, було б доречним створення особливого регіонального об'єднання (союзу чи товариства) полтавських музейників, діяльність котрого, спільно з іншими фахівцями, дозволила б сформувати і зберігати єдиний музейний простір Полтави і Полтавщини й яке могло б на професійному рівні враховувати особливості місцевого музейництва у стратегії його розвитку.

5. Важливим може стати складання фахівцями перспективної дорожньої карти реконструкції палацово-паркових комплексів Полтавщини (у Лубнах,

у Диканьці тощо), для використання їх як музейних, туристичних об'єктів. Питання щодо відновлення таких пам'яток історії й архітектури нині є складним. Для його вирішення варто було б звернутися до позитивного досвіду Польщі. Польські фахівці продовжують використовувати досвід утворених ще в 1920-х – 1930-х рр. товариств збереження архітектурно-історичних пам'яток, які мали систему накопичення коштів через спеціальні іменні та звичайні внески (подарунки, пожертви, відсотки, доходи від концертів, театральних вистав тощо). Такі товариства працювали також над вирішенням правових і адміністративних проблем, пов'язаних із правом власності на землю, з організацією і проведенням відновлювальних робіт (консервацією і відновленням або ремонтом). Створення подібних Товариств за участі полтавських та інших українських музейників, за підтримки держави (органів державної влади, міністерств, державних організацій тощо) у майбутньому може дати позитивні результати у відродженні цих комплексів як матеріалізованої в архітектурі історичної пам'яті держави, регіону про минуле. Для формування відповідної суспільної думки щодо цього завдання музейникам, разом із іншими спеціалістами, необхідно проводити активну просвітницьку, популяризаторську роботу.

6. Одним із важливих напрямків роботи музейних закладів краю може також бути підготовка й опублікування біобібліографічного словника полтавських музейників та фундаментальних каталогів власних колекцій музеїв, а в подальшому – зведеного каталогу, що містив би інформацію про всі музейні скарби Полтавщини. Тим самим можна було б включити дані про ці колекції до процесу наукового інформаційного обміну, розширити межі популяризаторської діяльності музеїв.

Врахування сформульованих висновків і реалізація пропозицій, на нашу думку, є важливими для більш глибокого розуміння історії вітчизняного музейництва і можуть бути використаними в концепції подальшого розвитку музейного будівництва на Полтавщині та в інших регіонах України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Музеї Полтавщини (становлення та розвиток до 1991 року). Ніжин : П. П. Лисенко М. М., 2019. 512 с. 41,92 друк. арк.

Рецензії: Карпов В. В. [Рецензія]. *Питання історії техніки*. 2019. Вип. 25. С. 72 – 74. Рецензія на кн.: Пістоленко І. О. Музеї Полтавщини (становлення та розвиток до 1991 року). Ніжин : ПП. Лисенко М. М., 2019. 512 с.

Даниленко В. М. [Рецензія]. Матеріали П'ятнадцятих наукових читань, присвячених діяльності Олександра Парфенійовича Бородіна (1848 – 1898)

(м. Київ, 13 листопада 2019 р.). К.: Талком, 2019. С. 90 – 93. Рецензія на кн.: Пістоленко І. О. Музеї Полтавщини (становлення та розвиток до 1991 року). Ніжин : ПП. Лисенко М. М., 2019. 512 с.

***Статті в наукових фахових виданнях України та виданнях,
що включені до міжнародних науково-метричних баз:***

2. Історія технічних розробок Ю. Кондратюка (за матеріалами Полтавського музею авіації і космонавтики). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 44. Т. 2. С. 251 – 253.

3. Деякі аспекти створення та діяльності Полтавського музею авіації і космонавтики. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 45. Т. 2. С. 253 – 255.

4. Жінки в армії і на війні: воєнні шляхи і доля льотчиці Наталії Федорівни Меклін (Кравцової): на матеріалах ПМАіК. *Сторінки історії* : зб. наук. пр. історичного факультету НТУУ «КПІ». К. : КПІ ім. Ігоря Сікорського; вид-во «Політехніка», 2018. Вип. 46. С. 163 – 176.

5. В. Т. Береговий : невідомі матеріали з наукового архіву Полтавського музею авіації і космонавтики до біографії учасника авіаційної справи 30-х рр. ХХ ст. *Дослідження з історії і філософії науки і техніки* : наук. журнал. 2019. Вип. 28(2). С. 85 – 92.

6. Розвиток мережі авіаційних музейних експозицій у Полтаві. *Питання історії науки і техніки з історії техніки* : зб. наук. пр. К., 2012. Вип. 2(22). С. 68 – 76.

7. Гоголівський музейний меморіальний комплекс на Полтавщині. *Питання історії науки і техніки* : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. О. Гріффен. К., 2012. № 4(24). С. 64 – 69.

8. Пам'ятки авіаційної техніки в Полтавському музеї дальньої авіації. *Праці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК* : зб. наук. праць. К., 2012. Вип. 21. С. 250 – 261.

9. Становлення та діяльність Полтавського художнього музею на тлі розвитку образотворчого мистецтва Полтавщини 17 – 20 ст. *Питання історії науки і техніки* / гол. ред. Гріффен Л. О. 2013. № 1. С. 62 – 73.

10. Розвиток мережі музейних експозицій у Полтаві. *Питання історії науки і техніки* / гол. ред. Л. О. Гріффен. 2012. № 2. С. 68 – 76, 3 стор. обкладинки (іл.).

11. Деякі підходи і принципи діяльності полтавських авіаційних музеїв. *Питання історії науки і техніки*. 2014. Вип. 4. С. 68 – 72.

12. До питання про формування архівного фонду, музейної колекції та створення експозиції, присвячених Ю. В. Кондратюку в Полтавському музеї авіації і космонавтики. *Питання історії науки і техніки*. 2015. № 4. С. 62 – 66.

13. Провідний науково-просвітницький і культурний центр Полтавщини початку ХХ століття – Полтавська вчена архівна комісія та її діяльність щодо створення музейної мережі в губернії. *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. пр. К., 2015. Вип. 27. С. 99 – 117.

14. З історії декількох експонатів Полтавського музею авіацію і космонавтики: фонд конструктора П. А. Івенсена. *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. К. – Глухів : Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2015. Вип. 8. С. 338 – 342.

15. Формування історико-культурного середовища в Полтаві в першій половині ХІХ століття. *Питання історії науки і техніки*. 2015. № 1. С. 65 – 75.

16. Внесок Полтавського церковного історико-археологічного комітету у розвиток музейної справи на Полтавщині на початку ХХ століття. *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. праць. К., 2016. Вип. 29. С. 161 – 175.

17. Ретроспектива постаті В. О. Мороко у контексті популяризації науково-технічної спадщини О. М. Кованька : музеологічний та інституційний аспект. *Сіверщина в історії України*. К. – Глухів : Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2016. Вип. 9. С. 562 – 566.

18. Вчений, інженер, історик, пам'яткознавець, музеолог. До 80-річчя з дня народження Л. О. Гріффена. *Дослідження з історії техніки* : зб. наук. праць. К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2016. Вип. 22. С. 58 – 60.

19. Невідомі сторінки діяльності лубенського музею К. М. Скаржинської з Національним музеєм США Смітсонівського Інституту у Вашингтоні у 1890-і роки (за матеріалами Державного архіву Полтавської області). *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. праць. К., 2017. Вип. 31. С. 93 – 101.

20. Research of the Poltava roots of the known scientists, engineers, designers in rocket and space SciTech (to the 30th anniversary of the Poltava air and space museum). *Питання історії науки і техніки*. 2017. № 2. С. 3 – 6.

21. To the question of famous scientists, engineers, inventors, specialists of the Poltava region in history of rocket and space technology (to the 30th anniversary of the Poltava air and space museum). *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка* : зб. наук. праць / Humanities Bulletin of Poltava national technical Yuri Kondratyuk university : Collection scientific publications. Полтава, 2017. Вип. 1. С. 332 – 338.

22. З історії музейної справи на Полтавщині у 1960-ті – 1990 рр.: традиції і новації полтавських художників-експозиціонерів. *Сіверщина в історії України* : зб. наук. пр. К. – Глухів : Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2018. Вип. 11. С. 405 – 410.

23. Роль Полтавських архітекторів у розвитку музейної справи Полтавщини (з повоєнних років до кінця ХХ ст.). *Праці Центру пам'яткознавства* : зб. наук. праць. К., 2018. Вип. 33. С. 157 – 173.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

24. Дослідження аерокосмічної історії України (з досвіду роботи Полтавського музею авіації та космонавтики): матеріали 6-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Коростень, 16 – 19 травня 2007 р.). Коростень : «Тріада С», 2007. С. 120 – 122.

25. Страницы истории авиации Украины: из исследований Полтавского музея авиации и космонавтики: материалы I Международной научно-практической конференции «Украинский технический музей: история, опыт, перспективы» (г. Киев, 15 – 17 мая 2008 г.). К., 2008. С. 182 – 186.

26. Полтавський музей авіації і космонавтики: експозиція в «інтер'єрі» та «екстер'єрі» : матеріали 8-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (сmt. Ворзель Київської області, 26 – 28 травня 2011 р.). К., 2011. С. 117 – 120.

27. Музейний комплекс «Музей військ зв'язку ЗСУ» в Полтаві: матеріали 9-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Севастополь, 30 – 31 травня 2013 р.) / Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. К., 2013. С. 175 – 177.

28. Експозиція, присвячена В. М. Челомею, в Полтавському музеї авіації і космонавтики : матеріали 10-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 16 – 17 вересня 2014 р.) / Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. К., 2014. С. 105 – 108.

29. Музейна колекція, присвячена конструктору, винахіднику П. А. Івенсену – джерело інформації про деякі аспекти розвитку техніки у ХХ столітті: матеріали 11-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 4 – 6 червня 2015 р.) / Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. К., 2015. С. 100 – 103.

30. Полтавське Давньосховище – один із перших музейних закладів Полтавського регіону на початку 20 століття : матеріали ІХ Международной заочной конференции «Развитие науки в XXI веке» (30. 12. 2015 г.): сб. ст. X. : Научно-информационный центр «Знание», 2015. Ч. I. С. 141 – 145.

31. Івенсен Павел Альбертович: по матеріалам досліджень Полтавського музею авіації і космонавтики : тези 5-й Международной конференции «Космические технологии и будущее / Space Technologies and future» (г. Днепропетровск (Дніпро), май 2015 г.). 2015. С. 74.

32. Давньосховище Полтавського церковного історико-археологічного комітету – важлива ланка в системі розбудови музейної мережі Полтавщини початку ХХ ст.: матеріали Тридцяті Міжнародної конференції «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії» (м. Київ, 27 – 29 травня 2015 р.). К., 2015. С. 89 – 91.

33. Музеї сучасної Полтавщини: нові підходи і перспективи: матеріали 12-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Київ, 2 – 4 червня 2016 р.) / Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК. К., 2016. С. 118 – 121.

34. Висвітлення творчої діяльності та біографії вченого, інженера, винахідника Ю. В. Кондратюка засобами музейної експозиції в різних країнах світу : матеріали науково-практичної конференції «Всеукраїнський музейний форум» (м. Переяслав-Хмельницький, 3 – 5 липня 2017 р.). Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 230 – 236.

35. Доробок полтавських архітекторів у музейній справі Полтавщини (у середині і другій половині ХХ ст.) : матеріали 13-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Український технічний музей: історія, досвід, перспективи» (м. Конотоп, 24 – 26 травня 2018 р.). К., 2018. С. 115 – 118.

Публікації, що додатково розкривають зміст дисертації:

38. Полтавський музей авіації та космонавтики: Путівник. Полтава: Скайтек, 2009. 89 с.

39. Устоит ли Полтавский музей авиации и космонавтики? *Офицерское собрание* (РФ). 2010. Октябрь. № 6. С. 52 – 53.

40. Вчений, інженер, пам'яткознавець. Гріффен Леонід Олександрович: бібліографічний покажчик (Серія «Біографічні покажчики») / гол. ред. серії О. М. Титова. К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2015. Вип. 4. С. 7 – 22.

41. З історії декількох експонатів Полтавського музею авіацію і космонавтики: фонд конструктора П. А. Івенсена. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. праць. К. – Глухів : Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2015. Вип. 8. С. 338 – 342.

42. Пам'яті Дмитра Павловича Кального (1927 – 2018) – засновника і першого керівника Полтавського музею авіації і космонавтики. *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*. : зб. наук. статей. Полтава : «Арбуз», 2019. Вип. XIV. С. 682 – 686.

43. Пам'яті Надії Костянтинівни Кочерги (1950 – 2018). *Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*: зб. наук. статей. Полтава : «Арбуз», 2019. Вип. XIV. С. 687 – 690.

АНОТАЦІЯ

Пістоленко І. О. Становлення та розвиток музейної справи на Полтавщині в контексті історико-культурного розвитку регіону (до 1991 року). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 26.00.05 – Музеєзнавство. Пам'яткознавство. – Центр пам'яткознавства НАН України і Українське товаристві охорони пам'яток історії та культури, Київ, 2020.

Дисертація присвячена актуальній проблемі розвитку музейної справи на Полтавщині в історичному контексті з середини XVII ст. до 1991 р. Комплексний аналіз значного обсягу архівних джерел та опублікованих праць з історії музеїв полтавського регіону дозволяє зробити висновок про те, що в музейній галузі Полтавщина є унікальною. Висвітлено, що система музейної діяльності полтавського краю несе на собі відбиток регіональної культурної своєрідності. Разом із тим розкрито, що Полтавщина історично була ланкою, яка зв'язувала українську історію і культуру як із західною, європейською, так і зі східною. Полтавський регіон виявився зоною потужних міжкультурних взаємодій, що знайшло своє відображення в музейній спадщині і в тенденціях розвитку музейної галузі.

Доведено, що Полтавщина має історико-культурний досвід і потенціал, які в майбутньому можуть бути використані для оптимізації форм і методів діяльності закладів музейної галузі краю, стати важливим внеском у регіональне музеєзнавство, сприяти більш глибокому розумінню історії, культури, науки нашої держави.

Ключові слова: музей, історія музейної справи, музейництво, експозиція, Полтавщина.

АННОТАЦИЯ

Пистоленко И. А. Становление и развитие музейного дела на Полтавщине в контексте историко-культурного развития региона (до 1991 года). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора исторических наук по специальности 26.00.05 – Музееведение. Памятниковедение. – Центр памятниковедения НАН Украины и Украинское общество охраны памятников истории и культуры, Киев, 2020.

Диссертация посвящена актуальной проблеме развития музейного дела на Полтавщине в историческом контексте с середины XVII в. до 1991 г. Ком-

плексный анализ значительного объема архивных источников и опубликованных работ по истории музеев полтавского региона позволяет сделать вывод о том, что в музейной сфере Полтавщина является уникальной. Освещено, что система музейной деятельности полтавского края несет на себе отпечаток регионального культурного своеобразия. Вместе с тем раскрыто, что Полтавщина исторически была звеном, которое связывало украинскую историю и культуру как с западной, европейской, так и с восточной. Полтавский регион оказался зоной мощных межкультурных взаимодействий, что нашло свое отражение в музейном наследии и в тенденциях развития музейной отрасли.

Доказано, что Полтавщина имеет историко-культурный опыт и потенциал, которые в будущем могут быть использованы для оптимизации форм и методов деятельности учреждений музейной отрасли края, стать важным вкладом в региональное музееведение, способствовать более глубокому пониманию истории, культуры, науки нашего государства.

Ключевые слова: музей, история музейного дела, музееведение, экспозиция, Полтавщина.

ABSTRACT

Pistolenko I. O. Formation and development of museum business in Poltava region in the context of historical and cultural development of the region (until 1991). – Qualification Scientific Work in the Form of the Manuscript.

The thesis for obtaining the degree of Doctor of History in the specialty 26.00.05 – Museum Studies, Amateur Studies. – The Centre for Monuments of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ukrainian Society of the Protection of Monuments of History and Culture, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the actual problem of the development of museum work in the Poltava region in the historical context from the middle of the seventeenth century to 1991. A comprehensive analysis of the large volume of archival sources and published works on the history of Poltava museums leads to the conclusion that in the museum area Poltava is unique, has historical and cultural experience and potential that could be found in use the future for the development of Poltava as an important region of Ukraine, as well as Ukrainian museums.

The research actualized by such factors as the lack of generalizing scientific and historical researches that would comprehensively cover the history of Poltava museums, transformational processes that took place in the museum field of region from the pre-museum stage to the end of the Soviet period; the need to return to the history of the names of undeservedly forgotten Poltava museum staff, their achievements, the specifics of the approach to solving various problems in the

field of building and functioning of the museum network, which had significance and positive consequences.

The specificity of the museum business in the territory of the region during the studied time period was revealed. The peculiarities of the processes of formation of private art collections, archives, book collections, which took place in Poltava region from ancient times to the end of XIX century, are considered. The key issues of museum formation and development during this time period are analyzed, the tendency from growing interest to old-timers and gradual accumulation of historical knowledge to the beginning of search attempts and description of individual monuments, to their awareness of their place in society and the need for preservation.

The process of forming a network of museums on the territory of the region at the end of the XIX - beginning of the XX century is covered, the importance of initiatives from the state, local authorities and the important role of public organizations, scientific committees, commissions, societies in the creation of Poltava museum institutions during the given period.

The conditions and condition of the museums of Poltava region during the period of liberation competitions, the basic principles, forms and directions of activity of Poltava state museums and museums operating on a public basis in the Soviet period – until 1991, at various stages were characterized.

The main periods in the history of the development of Poltava museums can be traced from the prerequisites of its birth to 1991.

In each of the defined periods, separate stages of transformation in the museum realm of the region are distinguished the duration and peculiarities of which were influenced by their current conditions of political, socio-economic life and the level of cultural development of society, community.

It is substantiated that the historical experience of Poltava museums of Poltava region, which was formed during the study period in the context of historical and cultural transformations in the region and in the Ukrainian territories as a whole, is important for the further development of the museum business.

Scientific analysis of the history of museum business in the Poltava region at the present stage of optimization of forms and methods of activity of the museum industry institutions of Ukraine is able to become a basis for improving their activity and an important contribution to regional museology, to promote a deeper understanding of the history, culture, science of our state.

Recommendations on the use of the historical experience of Poltava museums in the further perspective development of museum work have been prepared.

Key words: museum, history of museum business, pre-museum private collections, museum affair, Poltava region.

Підписано до друку 04.02.2020 р. Формат 60×90¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Автор. арк. 1,9. Тираж 110 екз. Зам. № 1788.

Видавництво та друк – ПП. Лисенко М. М.
тел.: +38-04631-90995, +380-067-4412124;
e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.